

УДК 159.922.6:159.922.73:371.311.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.10>

Ольга КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-3100-2538

Бібліографічний опис статті: Ковальчук, О. (2022). Психолого-педагогічні умови становлення індивідуальності молодшого школяра. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.10>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Стаття присвячена вивченню проблеми психолого-педагогічних умов становлення індивідуальності молодшого школяра. Визначено теоретичні підходи до проблеми психолого-педагогічних умов становлення індивідуальності молодшого школяра. З'ясовано, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом для формування індивідуальності дитини. У процесі становлення індивідуальності важливу роль відіграють новоутворення, які з'являються на базі психічних процесів та станів. Також сприяють позитивна мотивація, адекватна самооцінка, прагнення до самопізнання та саморозвитку, розвинений самоконтроль та саморегуляція поведінки, сформована суб'єктна позиція у процесі навчання. Саме учбова діяльність відкриває нові джерела розвитку пізнавального й особистісного потенціалу. Учбова діяльність розкриває спектр можливих видів діяльності, ознайомлює учнів із ними, дозволяє обирати для себе найбільш цікавий та інтенсивно, мотивовано розвиватися, формувати індивідуальність.

Охарактеризовано поняття «індивідуальність» як унікальну динамічну систему, неповторний набір психологічних особливостей дитини, який утворюється шляхом поєднання комплексу відмінностей індивідуального (темперамент, стан здоров'я, здібності та інтереси) та особистісного (самосвідомість, соціально-етичний, емоційно-вольовий, потребово-мотиваційний, інтелектуальний розвиток) конструктів.

Обґрунтовано комплекс психолого-педагогічних умов становлення індивідуальності молодшого школяра. Процесу становлення індивідуальності молодшого школяра сприяє забезпечення індивідуального підходу до навчання та виховання, врахування вікових особливостей учнів, гуманістичних принципів, діяльнісного та творчого підходів, створення креативного освітнього середовища, забезпечення суб'єктної позиції молодшого школяра, використання спільних форм навчальної діяльності, інтеграція ігрової і навчальної діяльності.

Ключові слова: індивідуальність, молодший шкільний вік, новоутворення, навчальна діяльність.

Olga KOVALCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Postgraduate Education, Kamyanets-Podilsk National University named after Ivan Ogienko, Ogienko str., 61, Kam'yanets-Podilskiyi, Khmelnytsky region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-3100-2538

To cite this article: Kovalchuk, O. (2022). Psykholoho-pedahohichni umovy stanovlennia indyvidualnosti molodshoho shkoliara [Psychological and pedagogical minds of the formation of the individuality of young schoolers]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.10>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MINDS OF THE FORMATION OF THE INDIVIDUALITY OF YOUNG SCHOOLERS

The article deals with the problem of psychological and pedagogical conditions of formation of junior pupil's individuality. Theoretical approaches to the problem of psychological and pedagogical conditions of formation of junior pupil's individuality are defined. Junior school age has been found to be a sensitive period for shaping a child's personality. New formations that appear on the basis of mental processes and states play an important role in the process of formation of individuality. Positive motivation, adequate self-esteem, desire for self-knowledge

and self-development, developed self-control and self-regulation of behavior, formed subjective position in the learning process also contribute to the formation of individuality. Learning activity opens new sources for the development of cognitive and personal potential. Learning activity reveals the range of possible activities, acquaints pupils with them, allows them to choose the most interesting and intensive ones, motivates to develop and form an individuality.

The concept of "individuality" is characterized as a unique dynamic system, a unique set of psychological characteristics of the child, which is formed by combining a set of differences between individual (temperament, health, abilities and interests) and personal (self-awareness, socio-ethical, emotional-volitional, motivational, intellectual development) constructs.

The complex of psychological and pedagogical conditions of formation of junior pupil's individuality is substantiated. The process of formation of junior pupil's individuality is facilitated by providing individual approach to teaching and education, taking into account age characteristics of pupils, humanistic principles, activity and creative approaches, forming creative educational environment, ensuring junior pupil's subjective position, use of cooperative forms of educational activities and integration of game and learning activities.

Key words: individuality, young school age, new creation, educational activity.

Постановка наукової проблеми та її значення. За умов впливу численних факторів на сучасне суспільство перед підростаючим поколінням постає проблема розвитку та збереження його індивідуальності. Кожен віковий період характеризується специфічними особливостями, що створюють підґрунтя для становлення індивідуальності, особливим із яких є молодший шкільний вік. Саме молодший шкільний вік є новим витком розвитку дитини, що охоплює період з 6-7 років до 10-11 років. У цей час дитина випробовує свої сили, вирішує складні задачі, які постають перед нею в результаті взаємодії із зовнішнім середовищем. З ростом дитячого організму відбуваються якісні зміни й у психіці дитини, ускладнюється система її соціальних зв'язків, мотивів. Але найголовнішою подією цього вікового періоду є безперечно зміна соціального статусу – вступ дитини до школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням індивідуальності займалися відомі вчені. Зокрема проблемі індивідуальних відмінностей присвячені праці А. Анастасі, Г. Айзенка, В. Давидова, Г. Костюка, О. Лазурського, В. Небиліцина, С. Рубінштейна. Виявлено, що у психолого-педагогічних дослідженнях індивідуальні відмінності розглядаються як певні особливості психічних процесів, зокрема певні характеристики, які відрізняють одну людину від іншої та загалом утворюють цілісну систему індивідуальності. Під індивідуальними відмінностями ми розуміємо такі психічні процеси, як сприймання, увага, пам'ять, мислення, емоційні реакції, особистісні утворення – інтереси, здібності, характер (П. Анохін, А. Брушлинський, М. Єгорова, М. Малков, Н. Пов'якель, О. Скрипченко).

Мета статті. Мета статті – дослідити та виокремити психолого-педагогічні умови становлення індивідуальності у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. В останнє десятиліття проблемі становлення особистості приділяють сучасні дослідження у галузі психології та педагогіки. Поряд із цим феноменом почали говорити і про індивідуальність людини. Відповідно, як поняття «індивід» і «особистість» не можна вважати тотожними, особистість і індивідуальність, у свою чергу, не тотожні, а утворюють єдність. У психологічному розрізі індивідуальність розглядають як сукупність фізіологічних і психічних особливостей конкретної людини, що характеризують її своєрідність, відмінність від інших людей. Індивідуальність проявляється в рисах характеру, темпераменту, звичках, переважаючих інтересах, в якостях пізнавальних процесів, у здібностях, індивідуальному стилі діяльності. Загальновідомим є факт, що особистість кожної людини заснована на сукупності притаманних їй рис і особливостей, які утворюють її індивідуальність. Іншими словами, індивідуальністю можна вважати поєднання психологічних особливостей індивіда, які складають його унікальність, своєрідність.

У наукових працях провідними психологами О. Асмоловим (Asmolov, 20001), В. Рибалкою (Rybalka, 2011), В. Татенко (Tatenko, 2006) індивідуальність трактують не лише як набір індивідуальних відмінностей, а як результат розвитку особистості, що супроводжується утворенням нових властивостей, які формують індивідуальний стиль поведінки та неповторний життєвий шлях.

У свою чергу, С. Шибаєва під індивідуальністю молодшого школяра розуміє про-

цес досягнення ним високого рівня розвитку пізнавальної, комунікативної та соціальної компетентності. При цьому, індивідуальність включає широкий спектр напрямів, які мають зворотний зв'язок, зокрема розвиток інтелекту сприяє формуванню індивідуальності. На думку автора, прояв індивідуальності реалізується у діяльності, а саме у навчальній, так вона є провідною у молодшому шкільному віці (Shybaeva, 2012).

Дослідження Л. Баландіна розвиток індивідуальності розглядає через призму статево-вікових особливостей, сімейного оточення. Зокрема, авторка стверджує, що на стиль учбової діяльності впливають гендерні індивідуальні відмінності молодших школярів (Balandyna, 2008).

На індивідуальному рівні особливостям прояву темпераменту присвячені роботи Т. Васецької. Авторка стверджує, що від типу темпераменту дитини залежить її учбова діяльність. Так, меланхоліки із слабким типом нервової системи характеризуються потребою в наочності, роботою у чернетках; під час відповідей, учень нібито боїться помилитися; простежуються труднощі переходу від одного виду діяльності до іншого. В той час як діти із флегматичним типом темпераменту легко переходять із одного виду діяльності до іншого; через страх помилитися діють дуже обережно та повільно; чернетку використовують лише для коротких нотатків. Для школярів із сангвінічним типом темпераменту, притаманно відсутність потреби в наочності та чернетці; учні швидко аналізують та виконують вимоги вчителя; легко переходять від одного виду діяльності до іншого. Типові представники холеричного типу темпераменту характеризуються відсутністю потреби у наочності та чернетці; швидко аналізують вимоги учителя, що супроводжується короткочасним зовнішнім виявом емоцій; легко та швидко переходять від одного виду діяльності до іншого (Vasetska, 2000).

Суттєвою подією молодшого шкільного віку, яка впливає на становлення індивідуальності є, безперечно, зміна соціального статусу, соціальної ролі – вступ дитини до школи, коли відбуваються якісні зміни у психіці школяра, ускладнюється система його соціальних зв'язків, мотиваційної діяльності.

Як стверджує відомий психолог С. Рубінштейн, змінюється не лише соціальна роль, але й сприймання власного статусу, оскільки дитина виступає у новій ролі – ролі учня. Початок шкільного життя – серйозний іспит для більшості дітей, які приходять у перший клас. Під час навчання, навчальна діяльність стає провідною, по відношенню до дошкільного віку, коли провідною була ігрова. Молодшим школярам необхідно звикати до нового колективу, нових вимог, до повсякденних обов'язків, режиму. Навчання стає важливою суспільно-оцінювальною діяльністю (Rubynshtein, 1998).

На думку, вітчизняного психолога В. Кузьменко центральне місце у розвитку індивідуальності відводиться процесу індивідуалізації особистості. В основі якої індивід виокремлює власний досвід у суспільному, виділяє своє унікальне „Я” серед інших унікальних „Я”. Другим етапом цього процесу стає вибудовування власної моделі життя, створення індивідуального досвіду, що є значимим та базується на інтеграції суспільного досвіду, його творчій переробці та розширенні власними знахідками і відкриттями, переходу від усвідомлення цінності власного „Я” до розуміння значущості і важливості „Ми”. Третім етапом індивідуалізації особистості виступає вироблення такого індивідуального стилю поведінки, який стає значущим для інших людей та прийнятим ними, тобто на цьому етапі „Я” впливає на „Ми”, його розвиток та удосконалення (Kuzmenko, 2006).

Відомі психологи В. Давидов, Д. Ельконін зазначають, що особистість молодшого школяра характеризується певною системою якостей, а саме новоутвореннями особистості дитини у цей віковий період. Зокрема, з'являються такі властивості, як довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія, які певною мірою сприяють формуванню індивідуальності дитини. Автори доводять, що довільність внутрішній дій особистості молодшого школяра проявляється у вмінні ставити перед собою певну мету, завдання і знаходити засоби для досягнення результату чи вирішення проблеми, долати перешкоди. Тим самим, внутрішній план дій молодшого школяра дозволяє планувати й продумувати наперед можливий хід виконання діяльності та добирати все необхідне для цього; усно розв'язувати задачі; усно звітуватись про виконане тощо (Pavlenko, 2011).

На думку ще одного відомого психолога Л. Божович, саме на основі цих процесів у молодших школярів розвивається самоконтроль як здатність до саморегуляції, що у свою чергу вимагає від нього, наприклад, довільного запам'ятовування чи відтворення інформації. А розв'язання різноманітних завдань вимагає від школяра усвідомлення мети дій, уміння передбачати можливість її виконання, тобто вимагає внутрішнього плану дій (Bozhovych, 1968).

Слід зазначити, що уміння пояснити свої дії, аргументувати їх, знайти й виправити помилки, все це, як доводить Т. Дуткевич, лежить в основі рефлексії – здатності до об'єктивного аналізу власної поведінки відповідно до вимог діяльності. Тобто, усвідомлення дитиною того, як ставляться до неї інші. Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточуючих, погляд на світ, змушує не просто сприймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності суспільства (Dutkevych, 2012). Таким чином, молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками.

Формування індивідуальності у молодшому шкільному віці відбувається за рахунок становлення особистісного досвіду. Під таким досвідом, науковці Г. Остапенко та Г. Самусева розуміють «індивідуальне ставлення особистості до навколишньої дійсності і до самої себе, що включає в себе знання, вміння, навички, які проживає людина та які, мають для неї особистісну цінність і які можуть виражатися в її діях, реакціях і переживаннях». Можна стверджувати, що особистісний досвід включає в себе внутрішню позицію (світогляд, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, образ «Я», систему відносин особистості до навколишнього світу) і ціннісне самоставлення (загальне ставлення до себе, вибіркове ставлення до своїх особистісних та індивідуальних якостей) (Ostapenko, 2005).

Особистісний досвід молодших школярів включає такі складові:

- когнітивна складова (знання про навколишній світ, соціальні відносини для життя у суспільстві);
- індивідуальна складова («Я-концепція», рефлексивний аналіз, самооцінка, рівень домагань);

- комунікативно-поведінкова складова (комунікативні стратегії поведінки);

- емоційно-ціннісна складова (знання про морально-ціннісних категорії і моральні норми);

- мотиваційна складова (здатність мотивувати себе в певній діяльності, визначати мотиви поведінки іншої людини);

- діяльнісна складова (здатність ставити цілі, вміння організувати свою діяльність заради досягнення результату (Psykhologhiya detei mladsheho kolnoho vozrasta: uchebnyk u praktykum dlia bakalavrov pod obshch. red. A. S. Obukhova, 2014).

У процесі становлення індивідуальності у молодших школярів відбувається інтенсивний розвиток та якісні перетворення всіх процесів пізнавальної сфери: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, збагачується емоційно-вольова сфера. Дитина навчається з допомогою дорослих керувати своїми емоційними станами, імпульсивними бажаннями. Завдяки цьому, розвиваються наполегливість, витримка, самовладання. Наприкінці цього періоду пізнавальні процеси перетворюються на вищі психічні функції, яким притаманна довільність і опосередкованість.

С. Чопик до психологічних особливостей становлення особистості молодших школярів відносить розвиток навичок самоконтролю, самодисципліни, високого рівня особистісного розвитку, що сприяють гармонійному особистісному розвитку. Авторка виділяє ряд психолого-педагогічних умов, серед яких: допомога молодшим школярам у пізнанні себе, особливостей свого внутрішнього світу, інтересів, цінностей; сприяння усвідомленню дітьми своєї унікальності, неповторності; формування позитивного ставлення до себе, адекватно високої самооцінки та рівня домагань; розвиток навичок ефективної взаємодії, усвідомлення себе як суб'єкта спілкування, як носія різних соціальних ролей; усвідомлення своєї ролі у формуванні власного майбутнього, себе творцем свого життя (Chopyuk, 2012).

За дослідженням В. Олефір, індивідуальність молодшого школяра характеризується стабільністю (стабільний, недостатньо стабільний, нестабільний) прояву індивідуальних відмінностей індивідного та особистісного конструктів, які представлені віковими, статевими,

типологічні відмінностями, відмінностями фізичного розвитку, задатків та здібностей (індивідуальний конструкт); відмінностями сфери самосвідомості, соціально-етичними, емоційно-вольовими, потребомотиваційними, інтелектуальними відмінностями (особистісний конструкт). Для більшості молодших школярів, зокрема учнів – першокласників, властивими є неоптимальні середній та низький рівні стабільності індивідуальних відмінностей, які значущою мірою визначаються нестабільністю виявів здібностей та інтересів, а також сфери самосвідомості, емоційно-вольової та інтелектуальної сфер (Olefir, 2017).

До питання вивчення механізмів розвитку індивідуальності, зокрема і у молодшому шкільному віку, зверталось багато науковців. У результаті численних досліджень були виокремлені такі:

– *інтеріоризація* – засвоєння знакових систем із зовнішнього культурного простору, що дає можливість натуральним психічним функціям перетворюватися на вищі. На думку Л. Виготського, будь-яка психічна функція спочатку існує як інтерпсихічна категорія у зовнішньому плані, що в процесі життєдіяльності стає інтрапсихічною за рахунок переходу;

– *екстеріоризація* – зворотний процес інтеріоризації, що проявляється втіленням ідей у зовнішньому плані. Цей механізм визначає усвідомленість, довільність та цілеспрямованість дій та вчинків людини на основі смислів, ідей, системи цінностей, знань;

– *перетворення мотиву на ціль* – механізм розвитку діяльності та формування нових мотивів, згідно з яким ті дії, які спочатку виступали засобом досягнення мети, підпорядкованої якомусь конкретному мотиву, починають набувати самостійної цінності та значення, набуваючи незалежності від початкової мотивації. При цьому допоміжні цілі, на які ці дії були спрямовані, набувають статусу самостійного повноцінного мотиву;

– *рефлексивне прийняття та засвоєння соціальних ролей* – механізм, завдяки якому з'являється усвідомлення нових мотивів, свідомо вибудовується їхнє підпорядкування, вибудовується або перебудовується система поглядів та переконань, етичних норм та відносин.

У процесі об'єктивного аналізу психолого-педагогічних джерел щодо особливостей роз-

витку та становлення індивідуальності молодшого школяра нами встановлено, що молодший шкільний вік є особливим періодом у житті дитини характеризується низкою новоутворень:

– інтенсивний розвиток та якісні перетворення всіх процесів пізнавальної сфери: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, збагачення емоційно-вольової сфери;

– період формування волі, вольові характеру риси (цілеспрямованість, організованість, стриманість, дисциплінованість, наполегливість, вимогливість до себе та інших); з'являється особлива вольова дія – вчинок, орієнтований на інтереси оточуючих людей;

– довільність поведінки й пізнавальних процесів;

– збагачується досвід соціальної поведінки молодшого школяра, з'являються перші відносно стійкі ціннісні орієнтації, відбувається розвиток моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів;

– формування моральної самооцінки, яка дозволяє конт ролювати власну діяльність з точки зору нормативно-моральних критеріїв, будувати поведінку у співвідношенні з морально-соціальними гуманними нормами суспільства;

– довільність дій, внутрішній план дій, внутрішня позиція школяра та рефлексія, що проявляються у вмінні молодшого школяра ставити перед собою певну мету та досягати її, формують систему ціннісних ставлень до себе та оточуючих людей, є показником успішної адаптації до умов шкільного навчання.

Слід мати на увазі, що цілі та зміст освіти не є чимсь остаточним, раз і назавжди визначеним, а відтак специфічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки шкільного життя також не можна вважати остаточними. Сьогодні можна говорити лише про найбільш характерні і відносно сталі риси цього віку, враховуючи, що переосмислення суспільством цілей і ролі початкової освіти призведе й до зміни його місця та значення у психічному й особистісному розвитку дитини. Нагадаємо, що розвиток психіки здійснюється, насамперед, на основі провідної для певного вікового періоду діяльності. Такою діяльністю для молодших школярів є учіння, яке суттєво змінює мотиви їхньої поведінки та відкриває нові джерела розвитку пізнавального й особистіс-

ного потенціалу. З початку шкільного навчання в учня активно формується повна структура навчальної діяльності, від якої залежить подальший успіх дитини в оволодінні основами наук, а потім і в професійному навчанні.

Включаючись у нову для себе навчальну роботу, діти поступово звикають до її вимог, а дотримання останніх зумовлює розвиток нових якостей особистості, яких ще немає у дошкільному віці.

Такі якості (новоутворення) виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування навчальної діяльності. Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівня розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, для переходу до підліткового віку з його особливими вимогами й можливостями.

Розвиток молодшого школяра в процесі навчання забезпечується, передусім, змістом останнього. Однак один і той самий зміст по-різному засвоюється дітьми і по-різному, залежно від методу навчання, впливає на їхній розвиток. Методи ж мають забезпечувати створення для кожного етапу навчання і для кожного предмета систем навчальних завдань, які б поступово ускладнювалися, формування необхідних для їх розв'язання дій (мисленевих, мовних, перцептивних тощо), трансформацію останніх в операції складніших дій, вироблення узагальнень та використання їх у нових конкретних ситуаціях (Fradynska, 2014).

Таким чином, на підставі аналізу наукової літератури, ми дійшли висновку, що індивідуальність молодшого школяра формується за наступних психолого-педагогічних умов:

– концептуально-методологічні (систематична актуалізація мети діяльності, ухвалення всіма суб'єктами взаємодії єдиної парадигми розвитку дитини);

– організаційні (цілеспрямоване проектування системи психологічного розвитку учнів, оптимізація інформаційно-методичного забезпечення такої діяльності, утвердження гуманного ставлення до всіх учнів, розкриття в дитині особистості);

– освітні (створення соціально орієнтованого освітнього середовища, активізація діяльності дітей шляхом використання інноваційних технологій навчання, збагачення змісту особистісно орієнтованим та цікавим матеріалом);

– особистісно-орієнтовні (рівень, який забезпечує і необхідність, і достатність умов, загальна гуманістична спрямованість діяльності колективу педагогів і психологів школи, наявність системи психологічного консультування дітей)

– психологічні (задоволення потреб у спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання, формування допитливості та пізнавального інтересу, формування адекватної самооцінки своїх можливостей, утвердження прагнення до саморозвитку та самовдосконалення).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що індивідуальність – це складна організована динамічна система, що характеризує індивідуально-типологічну відмінність та унікальність дитини. Молодших шкільний вік характеризується низкою новоутворень, які дозволяють їй розвиватися. У ході дослідження нами доведено, що становлення індивідуальності молодшого школяра відбувається завдяки комплексу психолого-педагогічних умов концептуально-методичного, організаційного, освітнього та особистісно-орієнтованого характеру.

Серед перспективних напрямів дослідження можна назвати вивчення питання гендерних відмінностей індивідуальних властивостей молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы психологического анализа М. Смысл, 2001. 468 с.
2. Баландина Л.Л. Гендерные особенности детей из многодетных и однодетных семей Пол и Gender в интегральном исследовании индивидуальности человека Под общ. ред. Б.А. Вяткина. Пермь: Книжный мир, 2008. С. 57-74
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском М. Просвещение, 1968. 278 с.
4. Васецька Т.М. Психологічні особливості впливу темпераменту на формування індивідуального стилю учбової діяльності молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 21 с.

5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К. Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
6. Кузьменко В.У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія Київ, 2006. 48 с.
7. Олефір В. Особливості прояву індивідуальних відмінностей молодших школярів *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Серія 12. Психологічні науки.* 2017. Вип. 5. С. 110-117.
8. Остапенко Г. С., Самусева Г. В. Психологічна діагностика та психолого-педагогічний супровід становлення особистісного досвіду молодших школярів *Світ психології.* 2005. № 2. С. 169.
9. Павленко В.В. Технологія розвивального навчання Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова Історичні аспекти, сучасний стан і перспективи розвитку системи дошкільної і початкової шкільної освіти. *Збірник науковометодичних праць* за заг. ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 378 с. С. 11–14.
10. Психологія дітей младшого вікового віку: учебник и практикум для бакалавров под общ. ред. А. С. Обухова. М. Издательство Юрайт, 2014. 583 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии СПб. Питер Ком, 1998. 688 с
12. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
13. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* К. Либідь, 2006. С. 316-358.
14. Фрадинська А. Психологічні особливості розвитку особистості молодшого школяра *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»* № 1(9)/2014 с. 125-127
15. Чопик С. Розвиток рівня домагань як передумовстановлення особистості молодшого школяра *Збірник наукових праць Проблеми сучасної психології* № 15 (2012) с. 760-770
16. Шибаева С.И. Формирование индивидуальности школьника: состояние проблемы *Научные ведомости: Серия Гуманитарные науки.* 2012. № 12(131). Выпуск 14. С. 179-183.

REFERENCES:

1. Asmolov A.H. (2001) *Psykholohyia lychnosty: pryntsyry psykholohycheskoho analyza* M. Smysl. 468 s.
2. Balandyna L.L. (2008) *Hendernyye osobennosty detei yz mnohodetnykh y odnodetnykh semei Pol y Gender v yntehrlnom yssledovanuy undyvydualnosty cheloveka* Pod obshch. red. B.A. Viatkyna. Perm: Knyzhnyi myr. S. 57-74
3. Bozhovych L.Y. (1968) *Lychnost y eѐ formyrovanye v detskom* M. Prosveshchene. 278 s.
4. Vasetska T.M. (2000) *Psykholohichni osoblyvosti vplyvu temperamentu na formuvannya indyvidualnoho styliu uchbovoi diialnosti molodshykh shkoliariv: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk* : 19.00.07. Kyiv. 21 s.
5. Dutkevych T. V. (2012) *Dytiacha psykholohiia. Navch. posib.* K. Tsentr uchbovoi literatury. 424 s.
6. Kuzmenko V.U. (2006) *Psykholoho-pedahohichni osnovy rozvytku indyvidualnosti dytyny vid 3 do 7 rokiv avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia doktora psykholohichnykh nauk* 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia Kyiv. 48 s.
7. Olefir V. (2017) *Osoblyvosti proiavu indyvidualnykh vidminnostei molodshykh shkoliariv* Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova Serii 12. Psykholohichni nauky. Vyp. 5. S. 110-117.
8. Ostapenko H. S., Samuseva H. V. (2005) *Psykholohichna diahnostyka ta psykholoho-pedahohichniy suprovit stanovlennia osobystisnoho dosvidu molodshykh shkoliariv* Svit psykholohii. № 2. S. 169.
9. Pavlenko V.V. (2011) *Tekhnolohiia rozvyvalnoho navchannia D.B. Elkonina – V.V. Davydova* Istorychni aspekty, suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku systemy doshkilnoi i pochatkovoї shkilnoi osvity. zbirnyk naukovometodychnykh prats za zah. red. O.O. Maksymovoi, M.A. Fedorovoi. Zhytomyr. Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 378 s. S.11. – 14.
10. *Psykholohyia detei mladsheho kolnoho vozrasta: uchebnyk y praktykum dlia bakalavrov* pod obshch. red. A. S. Obukhova. M. Yzdatelstvo Yurait, 2014. 583 s.
11. Rubynshtein S.L. (1998) *Osnovy obshchei psykholohy* SPb. Pyter Kom, 688 s
12. Rybalka V.V. (2009) *Teorii osobystosti u vitchyznianiі psykholohii ta pedahohitsi: Navchalnyi posibnyk.* Odеса: Bukaiev Vadym Viktorovych, 575 s.
13. Tatenko V. O. (2006) *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasniі psykholohii Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filozofsko-psykholohichni studii* K. Lybid, S. 316-358.
14. Fradynska A. *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku osobystosti molodshoho shkoliara* Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii universytetu «Ukraina» № 1(9)/2014 s.125-127
15. Chopyk S. (2012) *Rozvytok rivnia domahan yak peredumovastanovlennia osobystosti molodshohoshkoliara* Zbirnyk naukovykh prats *Problemy suchasnoi psykholohii.* № 15. s. 760-770
16. Shybaeva S.Y. (2012) *Formyrovanye undyvydualnosty shkolnyka: sostoianye problemy* Nauchnye vedomosti: Seryia Humanytarnye nauky. № 12(131). Выпуск 14. S. 179-183.